

A NÉMETSZAKOSSÁG TÁRSADALMI TERMÉSZETE (1873–1945)

ADOLGOZAT EGY NAGYOBB LÉLEGZETŰ TANULMÁNY részlete,¹ melynek célja a középiskolai németoktatás társadalomtörténeti összefüggéseinek feltárása és bemutatása volt egy olyan korszakban, amikor a német nyelv az értelmiségi lét és elitképzés elengedhetetlen műveltségi elemét jelentette. E korszak Magyarországon a polgári társadalmi berendezkedés megszilárdulásától, vagyis a 19. század végétől a II. világháború végéig húzódott. A kutatói érdeklődés homlokterében – egy átfogóbb neveléstörténeti-tantárgytörténeti kutatás első állomásként – a német szakon végzett bölcsésztanárok szakmai életútjának kollektív biográfiai elemzése került.

A középiskolai oktatással foglalkozó neveléstörténeti-tantárgytörténeti kutatások hagyományosan egy-egy szaktudomány iskolai tárgyként való megjelenését, a tudományos ismeretanyag közvetítésének módját és eszközeit, a szakmai dokumentumokban vagy diskurzusokban tükröződő didaktikai kérdéseket teszik vizsgálatuk tárgyává, s ezekről – többé-kevésbé – kimerítő leírásokat is adnak a legfontosabb középiskolai tárgyak vonatkozásában. Háttérbe szorulnak a történet ágensei, egyrészt azok az oktatók, akik az elemzett dokumentumok, módszerek, eszközök alkalmazói, a leírt ismeretanyag közvetítői és számonkérői, de háttérbe szorulnak maguk a középiskolai tanulók is, akik az őket ért szociokulturális hatásoktól függően különböző attitűddel, motivációval és karrieraspirációval rendelkeznek egy-egy tantárgy tanulása során. Bár a kutatások fókuszában jelenleg a német szakon végzett bölcsésztanárok állnak, tisztában vagyunk azzal, hogy a szakválasztás mögötti szociokulturális tényezők mind olyan jelenségek, melyek az érintett felnőtt populáció szocializációjának hatásmechanizmusán keresztül érvényesültek. Tanuló és tanár szétválasztása tehát merőben önkényes – de esetünkben szükségszerű, mivel az elemzésekbe bevonható adatokból jelen pillanatban a tanárok életútjának egészen korai szakaszairól (mint pl. az elemi vagy középiskolai tanulmányok) nem nyerhetünk információt.

Jelen dolgozatban az 1873 és 1945 között német szakon végzett bölcsészdiplomás népesség szociológiai profiljának leírására teszünk kísérletet. A „németszakosság” társadalmi összefüggéseit elsősorban az egyes személyek demográfiai adatainak elemzésével tárjuk fel. Ezek: a) az apa foglalkozásából, b) a diplomázó vezetéknevének jellegéből, c) felekezeti hovatartozásából és d) születési helyéből származtatott változók, valamint e) a születési helyhez kapcsolt járási-, megyei- vagy városi

¹ A tanulmány a szerző PhD disszertációjának egyik alfejezete alapján készült, melyet 2012 decemberében nyújtott be „Német szakos bölcsészek és középiskolai némettanárok (1895–1945) – kollektív életúttelemezés” címmel az ELTE PPK Neveléstudományi Doktori Iskolájában. Jelen tanulmány végleges formáját Csákó Mihály szíves tanácsai nyomán nyerte el.

szintű adatok az 1881-es illetve az 1910-es népszámlálási statisztikák alapján. Az alkalmazott változók az elemzések során elsősorban nem arra szolgálnak majd, hogy segítségükkel leírjuk, mi jellemző általában a német szakon végzettekre, hanem arra, hogy feltárjunk néhány fontos szociológiai jellemzőt, amely a német szakon végzetteket a bölcsészeken belül megkülönbözteti.

A tanulmány háttérében több, az elmúlt évtizedben folytatott empirikus szociológiai kutatás áll,² melyek közül közvetlen előzménynek Karády Viktor, Nagy Péter Tibor és Lucian Nastasa bölcsészkarai adatfelvételei,³ valamint Nagy Péter Tibor mintaéveken alapuló tanári adatbázisa tekinthető.

Az egyes diplomás csoportok közötti különbségek nagyságát a demográfiai változók kategóriáinak megoszlási arányszámai illetve az azonos kategóriákban mért arányszámok hányadosai (reprezentációs értékek) fejezik ki.⁴ A fent megnevezett változók értékeit összefoglaló táblázatokban közöljük le, az alapadatokból kiinduló „mélyfúrások” konkrét eredményeit pedig a szövegben ismertetjük.

A német szakon diplomázók társadalmi jellemzői a dualizmus idején

A humánbölcsészek átlagos értékeihez képest a német szakon végzetteknél a családfők⁵ feltételezett iskolai végzettségében két jelentősebb eltérés figyelhető meg: a németszakosok iskolázottabb apákkal rendelkeznek, mint a humánbölcsészek átlaga, ami elsősorban a középfokú végzettségű, illetve az orvosi vagy jogi diplomákkal rendelkező családfők magasabb arányában mutatkozik meg (1. táblázat). Ha hozzávesszük az apák foglalkoztatottsági státuszának és foglalkozási ágazatának németspecifikus jellemzőit is, a kép már sokkal árnyaltabb lesz (2. és 3. táblázatok): *a foglalkoztatásnál az önálló egzisztenciák tűnnek jellemzőbbnek*, ami részben a jogi és orvosi diplomák gyakoriságával is összefügg.

2 Karády Viktor és Nagy Péter Tibor vezetésével az elmúlt 12 évben számos jelentős adatfelvétel zajlott. A legfontosabbak ezek közül a futamidő és a támogató megjelölésével: 1) *Iskolázottsági egyenlőtlenségek a századfordulón* (2000–2004 OTKA); 2) *Az egyetemet végzett értelmiségi elit rekrutációja, képzése és európai kapcsolathálója a huszadik században, különös tekintettel a foglalkozási, nemi, regionális, felekezeti és nemzetiségi egyenlőtlenségekre* (2004–2006 NKFP); 3) *Az iskolázottság térszerkezete a két világháború közötti Magyarországon* (2005–2007 OTKA); 4) *A magyar orvostársadalom szociológiája a régi rendszer végén (1920–1944)* (2006–2008 OTKA); 5) *Jogi, bölcsész és teológus diplomások Magyarországon (1867–1919)* (2008–2009 OTKA); 6) *Középiszkolai tanárok Magyarországon 1900–1950* (2008–2010 OTKA); 7) *Culturally Composite Elites, Regime Changes and Social Crises in Multi-Ethnic and Multi-Confessional Eastern Europe (The Carpathian Basin and the Baltics in Comparison 1900–1950)* (2009–2011 European Research Council). E kutatások keretében elkészült minden nagyobb egyetemi és főiskolai diplomás népesség 1945 előtti teljes körű, valamint néhány foglalkozási ágazat (ügyvédek, tanárok, állami hivatalnokok) mintaévekre teljes körű adatfelvétele. A kutatás nyomán születő Szociológiai Dolgozatok c. kiadványsorozat (ed) (Nagy Péter Tibor) kötetei a Magyar Elektronikus Könyvtárban is elérhetők.

3 E viszonyszám két százalékos érték hányadosából áll elő, ami azt fejezi ki, hogy egy kiinduló népességhányadhoz képest jobb vagy rosszabb eséllyel kerültek be egy szűkebb népességbe az adott társadalmi csoport tagjai.

4 Az egyik legerősebb demográfiai jellemzővel, az apa/eltartó foglalkozásával kapcsolatban a dualizmus kori bölcsészdiplomás népességen csak részleges vizsgálatokat végezhetünk. Ennek oka, hogy a tanárvizsgálati törzskönyvekben, amelyek a fővárosban 1919 előtt az egyedüli forrásaink voltak, nem szerepeltek adatok az apa/eltartó foglalkozásáról. Ennél fogva, amit az apák státuszával kapcsolatban leírnak, kizárólag a kolozsvári bölcsészek adatain alapszik.

1. táblázat: A németszakosok illetve a teljes humánbölcsész népesség megoszlása az apák vélelmezett iskolai végzettsége szerint (1873–1919)

	Német szakos	Összes humánbölcsész	Reprezentációs érték
Elemi iskola	14,0	18,5	0,8
Polgári iskola	29,4	27,1	1,1
Középiskola	29,4	25,8	1,1
Főiskola	16,9	21,2	0,8
Orvos/jogász	10,3	7,4	1,4
Mind	100,0	100,0	
N	136	650	

Missing: 88,9% – a budapesti bölcsészeknél hiányzik az „apa foglalkozása” adat + kolozsvári hiányok a szakmegjelölésnél.

2. táblázat: A németszakosok illetve a teljes humánbölcsész népesség megoszlása az apák foglalkoztatottsági státusza szerint (1873–1918)

	Német szakos	Összes humánbölcsész	Reprezentációs érték
Önálló	37,5	33,5	1,1
Magánalkalmazott	20,6	20,3	1,0
Közalkalmazott	41,9	46,2	0,9
Mind	100,0	100,0	
N	136	650	

Missing: 88,9% – lásd fenn.

3. táblázat: A németszakosok illetve a teljes humánbölcsész népesség megoszlása az apák foglalkozási ágazata szerint (1873–1919)

	Német szakos	Összes humánbölcsész	Reprezentációs érték
Mezőgazdaság	20,4	24,4	0,8
Ipar	11,0	13,7	0,8
Kereskedelem	11,0	7,1	1,6
Közlekedés	5,1	4,5	1,1
Hitel, bank	1,4	1,6	0,9
Oktatás	12,4	14,4	0,9
Kultúra	0	0,6	0
Egészségügy	2,9	1,4	2,1
Közigazgatás	14,6	13,5	1,1
Védelem	2,9	1,8	1,6
Egyház	8,8	11,8	0,7
Egyéb	5,8	3,2	1,8
Nem tudjuk	3,7	2,0	1,5
Mind	100,0	100,0	
N	136	650	

Missing: 88,9% – lásd fenn.

A német szakosokon belül a jogász apák 42,9 százaléka, az orvos apák 66,7 százaléka volt önálló egzisztenciájú. A kolozsvári bölcsészek átlagában ez a jogász apákra 26,2 százalékban, az orvosokra 65 százalékban érvényes, vagyis: *a német szakon végzettekre az önálló orvos vagy ügyvéd apák egyaránt jellemzők, de családi hátterükben különösen a magánpraxissal rendelkező ügyvédek jelennek meg szakspecifikus csoportként.*

A másik meghatározó társadalmi kör azok közül az önálló kisegzisztenciák közül kerül ki, akik – feltehetően polgári iskolai végzettséggel – mezőgazdasági, ipari vagy kereskedelmi tevékenységet űznek. Ennél a csoportnál a németesek eltartói között jelentősebb arányban találunk kereskedőket (ez az önállók 28,6 százaléka), kisebb mértékben gazdálkodókat (az önállók 26,5 százaléka) és még kevésbé iparosokat (18,4 százalék). A humánbölcsészeknél általában a kereskedők és iparosok között fordított a viszony: az iparosok adják az önállók 33,2 százalékát, a kereskedők pedig csak 19,4 százalékát. Vagyis: *ahogy a felsőbb iskolázottsági csoportoknál az önálló ügyvédek, úgy a kisegzisztenciáknál az önálló kereskedők jelentik a németesekre speciálisan jellemző apai foglalkozást.* Talán nem véletlen, hogy nem az iparosok, hanem a kereskedők felülreprezentáltak a németes csoportban: amennyiben feltesszük, hogy a szakválasztás és az apák tevékenysége között kapcsolat van, úgy e különbségre magyarázatul szolgálhat, hogy a kereskedők többnyire szélesebb piacon működnek és gyakrabban járnak külföldre (pl. árubeszerzés céljából), mint a lokális megrendelőkre támaszkodó iparosok.

Mindebből már sejthető (de a 4. táblázatból majd ki is olvasható), hogy német szakon nagy valószínűséggel tanultak illetve végeztek zsidó illetve német kispolgári és értelmiségi családok gyermekei. A kereskedői tevékenység a családon belül mind a zsidó, mind a keresztény felekezeti hallgatónál pozitívan hatott ki a német szakos oklevelek megszerzésére.

Mielőtt a felekezeti tényezők rendszeres leírására áttérnénk, meg kell azonban említenünk még három foglalkozási ágazatot, melyek kiugró felül- vagy alulreprezentációt mutatnak a német szakon végzeteknél.

Felülreprezentált a „védelem”, ahova nemcsak a hivatásos katonák, hanem a csendőrök, rendőrök, fegyőrök is besoroltattak. Ennél a foglalkozási kategóriánál másfajta motivációt kell keresnünk a németszak-választásra, mint az önálló egzisztenciájú szülők gyermekeinél. A rendfenntartó/honvédelmi szervezetekben dolgozó apáknál a német nyelvi háttérre utaló jelzésünk (német névjelleg) nem erős; túlnyomórészt római katolikusokról (75%) vagy evangélikusokról (25%) van szó, kiknek részese-de a németesek között magasabb a bölcsészátlagnál, ugyanakkor nem találunk sem izraelitát, sem reformátust e csoportban. Erre a jelenségre kétféle magyarázat kínálkozik: 1) A fegyveres testületekben dolgozó apák gyermekeinél megmutatkozó német nyelvi orientáció fakadhat abból a lojális attitűdből, ami e családokat az államhatalommal – vagyis: a k. u. k. Monarchiával – szemben jellemezte. A tisztek nagyobb része a k. u. k. hadsereg szolgálatában állt, mindennapi nyelvhasználata a német volt, és jó eséllyel német nyelvterületen (pl. Krakkó vagy Lemberg környé-

kén) állomásozott. Az sem kizárt, hogy a tiszt-gyerekek részben ilyen területeken nőttek fel. 2) Ebből azonban mindjárt következne egy másik magyarázat is, miszerint: a német nyelvi szocializáció felerősítheti annak valószínűségét, hogy a gyermek a későbbiekben – elhatárolódva apja zárt és fegyelmező világától – a szabad bölcsészpályák egyikét, nyelvi kompetenciája folytán éppen a német filológiát választja életpályául. E két lehetőség közül – ismervén és előre bocsátván a későbbi elemzések eredményeit – az első hipotézist tartjuk valószínűbbnek, s amennyiben a fegyveres szolgálatot ellátó apákkal kapcsolatos hipotézisünk helytálló, akkor hasonlóképpen – bár fordított előjellel – magyarázatot találhatunk arra is, miért olyan feltűnően alulképviselettek német szakon a kulturális területen dolgozó vagy az egyházak alkalmazásában álló családfők. Az evangélikus lelkészeknél még felmerülhet, hogy gyermekeik német tanulmányaikat valamely külföldi egyetemen végzik; a reformátusokkal azonban már más a helyzet: ők nacionalizmusukkal sem tudják összeegyeztetni a németes orientációt. Lojalitás a legfőbb parancsadóval szemben egyfelől, hazafiság másfelől – lehetséges, bár nehezen bizonyítható interpretáció. A kultúra területének alulreprézenciája azonban még mindezek mellett is feltűnő, különösképpen, mivel a német szakon végzettekre jellemző marad 1919 után is. A kolozsvári bölcsészek között sajnos elenyésző számban fordulnak elő apák ebből az ágazatból, s foglalkozásuk is igen eltérő, így a kultúra területén aktív apákkal az I. világháború utáni korszakban foglalkozunk.

A továbbiakban a pesti egyetem adatait is be tudjuk vonni az elemzésekbe. Mint látni fogjuk, ez nem hoz létre ellentmondást az eddigi eredményekkel, a nagyobb esetszám miatt a megállapításaink statisztikai bázisa ugyanakkor sokkal biztosabb. *A diplomások névjellegéből és felekezeti hovatartozásából megalkotott kombinált változónk alapján megállapíthatjuk, hogy a dualizmus idején a németszak-választás mögött a német kisebbségek (erdélyi szászok, felvidéki cipszerek, dunántúli svábok stb.) illetve az asszimiláció útjára lépő (valószínűleg neológ) zsidók nyelvi kötődését kell keresnünk.* (4. táblázat.)

A 4. táblázat számaiból már az első pillantásra kitűnik, hogy a németszakosság társadalmi összefüggései között kiemelt helye van a nyelvi-felekezeti hovatartozásnak. A német névjellegű és a névjellegük alapján „külföldi származásúnak” tekinthető személyeken kívül minden más kisebbségi csoport alulreprézenciát a német szakos diplomások között. Ezt ellensúlyozni a vallási hovatartozás dimenziójában csak három felekezet, az evangélikus, a zsidó és a református tudja – nagyon eltérő módon illetve eltérő jelentéssel.

Az evangélikusok nem-német névjellegű csoportjainál is a humánbölcsész-átlaghoz közeli értékek jelennek meg, nem érik el a német evangélikusokra jellemző részvételi arányt, de erősebb nyitottságot mutatnak a német szak iránt, mint más felekezetek ugyanazon nemzetiségi csoportokon belül. Ebből arra következtethetünk, hogy *az evangélikus háttér önmagában is pozitívan hat a németszakosságra.*

A reformátusok a német szakos diplomások között csak német vagy román névjelleggel jelennek meg átlagon felüli arányban, egyébként kimondottan diszpreferálják

ezt a filológiai irányt. Egy újabb jelzése annak, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia keretei között a németszakosság – vagy éppen e tudományszak elkerülése – a nemzeti-politikai elköteleződés kifejeződésének egyik lehetséges módja volt. A német névjellegű reformátusoknál a nyelvi kötődés valószínűleg „felülírta” a politikai nézetrendszer diktálta döntéseket; a román névjellegűeknél pedig éppen a németszakosság nyújthatott lehetőséget a magyar felett álló referenciapont kijelölésére.

4. táblázat: A németszakosok illetve a teljes humánbölcész népeség megoszlása a diplomások névjellege és vallása szerint (1873–1919)

	Német szakos	Összes humánbölcész	Reprezentációs érték
Magyar róm. kat.	13,0	21,0	0,6
Magyar gör. kat.	0,2	0,6	0,3
Magyar református	4,5	9,7	0,5
Magyar evangélikus	2,3	2,3	1,0
Magyar zsidó	6,7	4,4	1,5
Magyar unitárius	0,4	0,8	0,5
Német róm. kat.	12,7	7,7	1,7
Német gör. kat.	0,1	0,05	2,1
Német református	0,9	0,5	1,9
Német evangélikus	7,2	3,5	2,0
Német zsidó	4,6	4,3	1,1
Szláv róm. kat.	5,9	6,3	0,9
Szláv gör. kat.	0,4	0,5	0,8
Szláv református	0,4	0,9	0,5
Szláv evangélikus	1,7	1,6	1,0
Szláv zsidó	0,3	0,4	0,7
Román róm. kat.	0,2	0,3	0,6
Román gör. kat.	0,2	0,6	0,3
Román református	0,1	0,07	1,4
Román evangélikus	0,1	0,09	1,1
Román görögkeleti	0,1	0,3	0,3
Egyéb* róm. kat.	1,5	1,3	1,2
Egyéb evangélikus	0,6	0,4	1,4
Egyéb zsidó	0,4	0,2	2,1
Egyéb görögkeleti	0,2	0,07	2,8
Egyéb unitárius	0,1	0,05	2,1
Bármilyen egyéb**	35,3	32,1	0,8
Mind	100,0	100,0	
N	1001	4256	

Missing: 27,6% – akiknél a szakos megjelölés hiányzott.

* „Egyéb névjelleg” alatt a nem-magyar és nem valamely honos nemzetiségi nyelvhez tartozó vezetőket értjük, tehát külföldi (angol, francia, olasz, stb.) nevekről van szó.

** A „bármilyen egyéb” kategóriái: a) magyar, német, szláv, román, egyéb névjellegű felekezet nélküli; b) magyar nevű görögkeleti, német és szláv névjellegű görögkeleti és unitárius, román névjellegű zsidó, egyéb névjellegű görög katolikus és református. Az előbbieket azért hagytuk ki, mert a többi, felekezetiileg meghatározott csoporttól nem tért el a magatartásuk; az utóbbiakat pedig azért, mert nem volt közöttük német szakos, és a teljes népeségben való részesedésük is igen alacsony.

A német szakos bölcsészdiplomások között a zsidók kizárólag magyar névjelleggel felülreprezentáltak. A német névjellegűek aránya a bölcsészátlaghoz közeli, ami a német háttérűek jelenlétéhez képest szembevetően alacsony részesedés, a szláv névjellegű zsidók aránya pedig jóval a bölcsészátlag alatt marad. A német és a szláv névjellegű zsidók távolságtartó magatartása már jelzi, hogy itt egy asszimilációs jelleggel van dolgunk. A névmagyarosítás egyike az első lépéseknek az asszimiláció útján, ugyanakkor a vallási hovatartozás – különösen a zsidó neológia német nyelvi beágyazottsága miatt – elegendő ösztönzést adott a német nyelvi-kulturális kötődés ilyen módon megjelenítésére. A másik alapösszefüggés azonban a zsidó bölcsésztanárok alkalmazásában rejlik: a dualizmus idején – teljes zsidó középiskolák nem lévén – az izraelita felekezetű diplomások többnyire állami és városi intézmények alkalmazottjai. A többi felekezeti csoporthoz és a zsidók bölcsészképzésben betöltött szerepéhez képest a zsidó diplomások alkalmazási rátája – egy-egy rövidebb időszakot leszámítva, mint a századforduló – meglehetősen alacsony szintű volt, a közületi szektorban való elhelyezkedést azonban a magyar névjelleg egyértelműen támogatta.

A születési hely rangjánál részben érvényesül a német szakosok eltartóinak iskolázottságában is megjelent polgárosodottabb háttér – itt a nagyvárosi közegből érkezettek enyhe felülreprezentációja szolgál erre jelzésül. Ezen felül még két kategória emelkedik ki értékeivel: a járási székhelyekről⁵ illetve a fővárosból származók csoportja (5. táblázat). Hiába is szűkítjük le az elemzést e két településtípusra, sem a német, sem a zsidó háttérűekre nem lesz jellemzőbb a németszakosság, mint a teljes népességre. A budapesti születésűeknél a magyar evangélikusok felülképviselettsége megjelenik, de a magyar névjellegű zsidók illetve a német háttérűek különböző vallási csoportjai értékeikkel messze elmaradnak a német szakos átlagtól (a német szakosokra a magyar nevű zsidóknál 1,5-szörös, a német háttérűeknél 1,7-szeres felülreprezentációt mérhettünk, ugyanezen értékek a budapesti születésű német szakosokra a magyar zsidóknál 1,2, a német névjellegűeknél 1,1). Vagyis: a „születési hely rangja” változónk értékei mögött nem ugyanazok az összefüggések húzódnak meg, mint amire eddig felfigyeltünk.

Itt egy olyan csoport emeli ki a járásszékhelyeket és Budapestet a települések sorából, mely eddig a vallás és a nemzetiségi háttér dimenziójában nem játszott szerepet: a felekezetnélkülieké. Ez a kategóriánk azonban majdhogynem „kezelhetetlen”. A „felekezetnélküliség” annyit tesz, hogy nincs adatunk az adott személy vallási háttéréről, ami származhatott abból, hogy az illető nem adta meg a vallását – mert hátrányosnak vélte, éppen vallásváltáson gondolkodott, vagy ténylegesen ateistának tekintette önmagát –, de származhatott egyszerűen abból is, hogy ez az információ bizonyos időszakokban a forrásokból nem volt kinyerhető. A Budapesten születetteknel a négy felekezeti adattal nem rendelkező bölcsészdiplomás olasz és francia névjelleggel bír, ami enyhe jelzése lehet annak, hogy nem teljesen kizárt (már amennyiben az eredet pl. Svájcra vagy Franciaországra mutat) a tényleges fe-

5 A „járásszékhely” kategóriánk azokat a járásközpontokat foglalja magába, amelyek a dualizmus korában nem nyerték el a nagyközségi besorolást.

lekezetnélküliség, de ebből a szekularizáció és a németszakosság kapcsolatára vonatkozóan semmilyen további következtetést nem vonhatunk ki.

5. táblázat: A németszakosok illetve a teljes humánbölcsész népesség megoszlása a születési hely rangja szerint (1873–1919)

	Német szakos	Összes humánbölcsész	Reprezentációs érték
Kisközség	25,9	28,9	0,9
Járászékhely	2,3	1,8	1,3
Nagyközség	19,4	21,6	0,9
Kisváros*	23,9	24,2	1,0
Város**	5,2	4,6	1,1
Nagyváros***	8,2	7,6	1,1
Vidéki egyetemi város	1,3	1,5	0,9
Főváros	13,8	9,8	1,4
Mind	100,0	100,0	
N	984	4213	

Missing: 28,3% – akiknél a szakos megjelölés hiányzott + adathiány a születési helynél.

* Város már 1900-ban is, de 30 ezer főnél kevesebb lakossal.

** 30–40 ezer fős város 1900-ban.

*** 40 ezer főnél nagyobb város 1900-ban vagy 50 ezer főnél nagyobb város 1930-ban.

A külföldiek jelentősége a dualizmuskori német szakos képzésben ugyanakkor kiolvasható a születési hellyel összefüggő másik két táblázat adataiból is (6. és 7. táblázatok). A regionális csoportosítás során külön kategóriákat állítottunk fel az országhatáron kívül, de a Monarchián belül születettek, a Monarchián kívülről érkezők, valamint a Fiume és környékéről vagy Horvát-Szlavóniából származók számára.

6. táblázat: A németszakosok illetve a teljes humánbölcsész népesség megoszlása a születési régiók szerint (1873–1919)

	Német szakos	Összes humánbölcsész	Reprezentációs érték
Duna bal partja	12,8	12,6	1,0
Duna jobb partja	16,8	20,3	0,8
Duna-Tisza köze	11,5	15,1	0,8
Tisza jobb partja	12,5	10,7	1,2
Tisza bal partja	6,0	9,1	0,6
Tisza-Maros köze	11,7	6,2	1,9
Királyhágón túl	12,4	14,6	0,8
Fiume	0,3	0,2	1,4
Horvát-Szlavónia	0,3	0,3	1,0
Budapest	13,8	9,7	1,4
Monarchia	1,2	0,7	1,7
Külföld	0,7	0,5	1,4
Mind	100,0	100,0	
N	989	4227	

Missing: 28,1% – akiknél a szakos megjelölés hiányzott + adathiány a születési helynél.

A dualista Magyarország határain kívül születettek viszonylag kis hányadát (2,4 százalékát) teszik ki a német szakon végzetteknek, mégis az egyik jól leírható és jellegzetes alcsoportját képezik a magyarországi germanistáknak, jelenlétükkel megerősítik a nem-magyar gyökerű hallgatók részvételét. Az ország határain belül is azok a régiók emelkednek ki a németszakosság szempontjából, ahol a lakosság nemzetiségi összetétele vegyes, a kulturális sokszínűség felekezeti vonatkozásban is adott, s különösen, ahol a német anyanyelvű illetve evangélikus lakosság jelentősebb arányú. Regionálisan ez a Tisza–Maros közét és a keleti Felvidéket jelenti mindenekelőtt.

A Tisza–Maros közén kell keresnünk az egyik legfontosabb lokális kapcsolatot a németszakosság és a születési hely társadalmi jellemzői között (ezt egy regreszió-elemzés is alátámasztotta). Felvetődhet a kérdés, hogy nem hasonló jelenséggel van-e itt dolgunk, mint a román névjellegű reformátusok esetében, akikről úgy gondoltuk, hogy a németszak-választás a magyar szupremáciával (ezen belül akár a felekezetük nyilvánosan deklarált magyar nyelvűségével) való szembe fordulásuk egyik kifejeződése lehet. *A Tisza–Maros közű népességéből* hasonló magatartásra a szerbek, németek vagy románok által dominált területeken a magyar kisebbség vagy a magyar lakta településeken a szerb vagy német kisebbség vonatkozásában számítottunk. A regionális elemzések alapján mindez indokoltnak tűnik. A Tisza–Maros közű nemzetiségi csoportokból a *magyarok a német szak iránt csak akkor mutatnak nyitottságot, amennyiben román vagy német túlsúlyú településeken születtek* (1,2-es illetve 1,7-es felülreprezentáció), *a magyar nyelvű területekről származók viszont kimondottan háttérbe szorítják a germanisztikát* (0,4-es alulreprezentáció). *A német háttérűeknél a kisebbségi helyzet csak a szerb településeken ösztönöz germanista tanulmányokra* (1,4-es felülreprezentáció), *viszont náluk – logikusan – a német nyelvi közeg sem kontraproduktív* (1,1-es felülreprezentáció). *A szerb–horvát névjellegűeknél mind a magyar, mind a szerb–horvát környezet visszafogóan hat* (0,3-as ill. 0,5-ös reprezentációs érték), *de a román vagy német többségű települések illetve a vegyes etnikumú területek⁶ pozitívan befolyásolják a németszak-választást*. Az ebből a régióból származó román névjellegűek között nem volt német szakos diplomázó.

Az eddigi elemzések tehát arra engednek következtetni, hogy a németszak-választás a kisebbségben élők egyik jellemző tanulmányi stratégiája volt. A német kultúrához való közeledésükkel egy olyan szimbolikus térben helyezhették el magukat, amely a helyben domináns nemzetiségek felett állt. Ez nem feltétlenül jelentett politikai vagy ideológiai elhatárolódást, itt előtérbe kerülhettek a szakválasztás pragmatikus szempontjai is. A német szakos diploma a kisebbségi helyzetben lévők alkalmazását jelentősen megkönnyítette: a német nyelv és irodalom egyike volt a középfokú oktatásban kiemelt helyen szereplő műveltségi területeknek, bármely iskolatípusban (kivéve a német tannyelvű iskolákat) hasonlóan magas óraszám kapcsolódott hozzá, ugyanakkor nem állítottak olyan speciális elvárásokat a némettanárokkal

⁶ Ez azt jelenti, hogy egyik nemzetiségi csoport sem éri el külön-külön az 50%-ot.

szemben, mint ami a politikai szempontból kulcstárgyként kezelt, s ennél fogva ideológiai tartalmakkal terhelt magyar, történelem, földrajz esetében érzékelhető volt.

Az, hogy a németszakosok szocializációs közegében három tényezőnek – a német anyanyelvűek, az evangélikusok és a külföldiek jelenlétének – van meghatározó szerepe, a dualizmus korához tartozó utolsó táblánkkal is igazolható (7. táblázat). A diplomások születési helyének lakossági jellemzői közül elsősorban e három kategóriában jelennek meg különbségek németszakosok és nem-németszakosok között. A zsidók jelenléte a születés helyén ilyen hatással nincsen, ami egyáltalán nem mond ellent annak, amit a különböző névjellegű zsidó csoportokról eddig állítottunk: ha a német szak iránti nyitottságot az asszimiláció útján járó zsidókra tartjuk jellemzőbbnek, a születés helyén nem várhatunk erős zsidó lakossági hányadot, avagy nem számíthatunk arra, hogy ennek komoly befolyása lehet a zsidók németes orientációjára.

7. táblázat: A dualizmus idején végzett humánbölcsészek születési helyének nemzetiségi és felekezeti jellemzői (MEAN) az 1881-es népszámlálás alapján

	Magyar anyanyelvűek átlagos aránya	Német anyanyelvűek átlagos aránya	Római katolikusok átlagos aránya	Reformátusok átlagos aránya	Evangélikusok átlagos aránya	Zsidók átlagos aránya	Külföldiek átlagos aránya
Német szakos (N = 935)	39,74	28,63	55,12	10,28	12,59	7,62	0,72
Humán- bölcsész (N = 4009)	54,69	16,86	54,14	14,85	9,32	7,54	0,56

Missing: 31,8% – akiknél a szakos megjelölés hiányzott + adathiány a születési helynél.

A német szakon diplomázók társadalmi jellemzői a Horthy-korszakban

A két világháború között a német szakos diplomás adatokat mind a teljes bölcsész-népesség, mind a humánbölcsész-népesség adataival szembeállítjuk, így lehetőségünk lesz arra, hogy az egész bölcsészkar társadalmi összetételéről is tájékozódjunk, miközben a dualizmuskori és a Trianon utáni német szakos jellemzőket összehasonlítjuk.

Az apák iskolázottsági adataiból kiolvasható (8. táblázat), hogy most már nemcsak egy-egy kategóriában jelentkezik a különbség németesek és nem-németesek között, hanem az összes kategória alapján alakul ki a kép, miszerint: *a német szakon végzettek a bölcsészdiplomások átlagánál iskolázottabb szülők gyermekei. Az elemít vagy polgárit végzett apák ritkábban fordulnak elő, a középiskolai végzettségnek azonosak az esélyei, a diplomás szülők esetében pedig már a németesek értékei a jobbak. A németszakosok iskolázottabb háttere azonban azzal magyarázható, hogy a bölcsészkarokon a két világháború között jelentősen megnőtt a nők aránya, akik*

magasabb társadalmi státuszú családokból érkeznek, s mint általában minden élő nyelvi tanulmány, a német is igen népszerű körökben.

A foglalkoztatási szféra tekintetében *Trianon után már nem jellemző a német szakon végzettekre, hogy több lenne az önálló egzisztenciájú eltartó* – sőt: ebben a kategóriában találunk egyedül alulreprezentációt (9. táblázat). *Ez azonban megint általános tendencia, és nem a német szakkal áll összefüggésben: a trianoni Magyarországon – köszönhetően a tömeges, s elsősorban köztisztviselői áttelepüléseknek, illetve a köztisztviselői réteg megerősítését célzó kultúrpolitikának – a dualizmus idején jelentősen nő a felsőoktatásban is e társadalmi csoport súlya.* 1920 előtt még a humánbölcsesek egyharmadának volt önálló egzisztenciájú családfenntartója, a Horthy-korszakban ez 22 százalékra esik vissza, elsősorban a közhivatalt betöltők illetve közalkalmazottak javára, mely tendencia a németeseknél valamivel erősebben érvényesült, mint a humánbölcsesekénél általában.

8. táblázat: A németszakosok, a teljes illetve a humán bölcsezők népesség megoszlása az apák vélelmezett iskolai végzettsége szerint (1920–1945)

	Német szakos	Összes bölcsező	Humán bölcsező	Repr. érték (összes)	Repr. érték (humánbölcsező)
Elemi iskola	6,7	8,6	9,4	0,8	0,7
Polgári iskola	19,8	21,9	22,3	0,9	0,9
Közéiskola	27,8	28,8	27,5	1,0	1,0
Főiskola	33,2	30,0	30,0	1,1	1,1
Orvos/jogász	12,5	10,6	10,8	1,2	1,1
Mind	100,0	100,0	100,0		
N	1300	5585	3941		

Missing: 36,1% – akinek a szakmegjelölés hiányzott + adathiány az apa foglalkozásánál.

9. táblázat: A németszakosok, a teljes illetve a humán bölcsezők népesség megoszlása az apák foglalkoztatottsági státusza szerint (1920–1945)

	Német szakos	Összes bölcsező	Humán bölcsező	Repr. érték (összes)	Repr. érték (humánbölcsező)
Önálló	21,1	22,3	22,3	0,9	0,9
Magánalkalmazott	17,7	17,4	17,3	1,0	1,0
Közalkalmazott	61,2	60,3	60,4	1,0	1,0
Mind	100,0	100,0	100,0		
N	1306	5610	3957		

Missing: 36% – lásd fenn.

Az apákkal kapcsolatban a foglalkozási ágazatokban jelennek meg a szignifikáns különbségek (10. táblázat): *a kereskedők mellett a gazdasági szektorban új foglalkozási kategóriaként regisztráltak a bankárokat vagy az egyéb pénzügyi alkalmazottakat; jelentősebb szerephez jut a tanári réteg önreprodukciója, ami a németszakosok rekrutációjára is kihat; továbbra is túlképviselettek a fegyveres testületek dolgozói, az orvos- és jogász-gyermekek; a kultúra területe pedig még mindig erősen alulreprezentált, akárcsak a dualizmus idején.*

10. táblázat: A német szakosok, a teljes illetve a humán bölcsész népesség megoszlása az apák foglalkozási ágazata szerint (1920–1945)

	Német szakos	Összes bölcsész	Humán bölcsész	Repr. érték (összes)	Repr. érték (humánbölcsész)
Mezőgazdaság	9,1	9,9	10,8	0,9	0,8
Ipar	10,4	12,6	11,7	0,8	0,9
Kereskedelem	7,1	5,7	6,0	1,2	1,2
Közlekedés	7,7	9,0	9,1	0,9	0,8
Hitel, bank	3,3	2,6	2,8	1,3	1,2
Oktatás	21,5	20,0	19,7	1,1	1,1
Kultúra	1,5	2,1	2,3	0,7	0,6
Egészségügy	1,6	1,4	1,3	1,1	1,2
Közigazgatás	24,2	23,6	22,4	1,0	1,1
Védelem	7,2	5,5	6,2	1,3	1,2
Egyház	3,0	3,3	3,8	0,9	0,8
Egyéb	0,9	1,4	1,3	0,6	0,7
Nem tudjuk	2,7	2,9	2,7	0,9	1,0
Mind	100,0	100,0	100,0		
N	1282	5425	3819		

Missing: 38,1% – lásd fenn.

Ami a katonákat, rendőröket, csendőröket illeti, az ő esetükben jelentős változás, hogy 1919 után szinte kizárólag tisztis rangban álló apákról van szó, és jelentős számban jelennek meg köztük katonák illetve magas rangú főtisztok. Az államformában és irányítási rendszerben beállt változások ellenére az ország gazdasági és geopolitikai helyzetéből adódóan a Horthy-éra kormányait – a harmincas évek második felétől – a német nyelvterületek felé nyitott, majd szövetségi politika jellemezte. Tisztis, főleg főtisztis rangban ezzel szembenálló attitűdöt kialakítani – az elért pozíció elvesztésének kockázata nélkül – nehezen lehetett, ezért a korábbi hipotézisünket az államhatalommal szemben lojális csoportok németes orientációjáról erre a korszakra még érvényesebbnek gondoljuk, mint a dualizmus korára.

A kultúra területén dolgozó apák esetében is fenntartanánk, hogy nem kizárható az ideológiai indíttatású távolságtartás, még ha ez nem is feltétlenül a német kultúrával szembenálló pozíciót takar, hanem pozitív választást a magyar nyelv és kultúra mellett. Csak két csoport emelkedik ki ebben az ágazatban, akik kimondottan preferálják a német szakos tanulmányokat: a zenész illetve a könyvnyomda-tulajdonos apák gyermekei, utóbbiak között nagyobb arányban zsidó vallásúakkal. Valószínűleg nem véletlen e két ágazat pozitív viszonya a német nyelvhez: a művészetek között a zene, a média területén a könyvnyomtatás olyan területek, amelyek intenzív kapcsolatban állnak a német kulturális élet azonos szegmensével, s mint ezt már többször aláhúztuk, a kispolgári és értelmiségi rétegek mindennapi németnyelv-használata egyike a legfontosabb indikátoroknak, melyet a németszakossággal összefüggésben felfedezhetünk.

A német nemzetiségi háttér illetve a zsidó vallás 1919 után is a németszakosok szociológiai profiljának alapvető jegye (11. táblázat). A magyar névjellegűek közül német szakon csak a zsidók és az unitáriusok felülreprezentáltak, a zsidók számbeli fölénye azonban inkább őket, mint az unitáriusokat teszi jellegzetes csoporttá. A német névjellegűknél a legkevésbé a zsidók és a reformátusok választják ezt a szakirányt – ennek azonban az izraelitáknál már nincs köze az asszimilációhoz, illetve sajátos módon mégis van.

11. táblázat: A németszakosok, a teljes illetve a humán bölcsész népesség megoszlása a diplomások névjellege és vallása szerint (1920–1945)

	Német szakos	Összes bölcsész	Humán bölcsész	Repr. érték (összes)	Repr. érték (humánbölcsész)
Magyar róm. kat.	33,2	36,6	37,5	0,9	0,9
Magyar gör. kat.	0,7	0,9	1,0	0,8	0,7
Magyar református	13,6	16,1	16,1	0,8	0,8
Magyar evangélikus	4,0	4,3	4,3	0,9	0,9
Magyar zsidó	5,9	3,9	3,6	1,5	1,6
Magyar unitárius	0,2	0,3	0,05	0,8	2,3
Német róm. kat.	15,5	10,8	10,7	1,4	1,4
Német református	1,0	1,0	0,9	1,0	1,1
Német evangélikus	3,6	2,2	2,3	1,6	1,6
Német zsidó	5,1	4,6	4,6	1,1	1,1
Német görögkeleti	0,05	0,03	0,03	1,6	1,6
Szláv róm. kat.	8,2	8,9	8,7	0,9	0,9
Szláv gör. kat.	0,4	0,6	0,6	0,6	0,6
Szláv református	1,3	1,5	1,3	0,9	1,0
Szláv evangélikus	1,2	1,7	1,5	0,7	0,8
Szláv zsidó	0,5	0,5	0,4	1,0	1,0
Szláv görögkeleti	0,1	0,1	0,2	0,8	0,6
Szláv unitárius	0,1	0,03	0,05	3,3	2,3
Román róm. kat.	0,4	0,3	0,3	1,2	1,2
Román református	0,06	0,1	0,1	0,4	0,6
Egyéb [*] róm. kat.	1,9	2,1	2,0	0,9	0,9
Egyéb gör. kat.	0,1	0,1	0,1	1,0	1,0
Egyéb református	0,2	0,4	0,4	0,5	0,5
Egyéb evangélikus	0,7	0,5	0,6	1,4	1,3
Egyéb zsidó	0,2	0,1	0,2	1,5	1,4
Egyéb unitárius	0,06	0,01	0,02	4,9	3,4
Bármilyen egyéb ^{**}	1,6	2,1	2,6	0,7	0,6
Mind	100,0	100,0	100,0		
N	1753	8693	5953		

Missing: 0,8% – akikenél a szakos megjelölés hiányzott.

* „Egyéb névjelleg” alatt a nem magyar és nem valamely honos nemzetiségi nyelvhez tartozó vezetékneveket értjük, tehát külföldi (angol, francia, olasz, stb.) nevekről van szó.

** A „bármilyen egyéb” kategóriái: a) magyar, német, szláv, román, egyéb névjellegű felekezet nélküli; b) román névjellegű görög katolikus és evangélikus, valamint egyéb névjellegű görögkeleti. Az előbbieket azért hagytuk ki, mert a többi, felekezetiileg meghatározott csoporttól nem tért el a magatartásuk; az utóbbiakat pedig azért, mert nem volt közöttük német szakos.

A Horthy-korszakban egyetemek közötti összehasonlításokat is tettünk. Ezekből az intézményi szintű elemzésekből kiderült, hogy a német és szláv névjellegű zsidók alacsony részesedése a germanisták között kimondottan fővárosi jelenség. *A vidéki egyetemeken az izraelita felekezetűek bármilyen névjellegű csoportja túlképviseltetett a német szakos diplomások körében.* A pesti bölcsészkar izraelita felekezetű végzettjeinél azonban a német nevűek kétharmada, a szláv névjellegűek 60 százaléka csak doktorátust szerez, s ennek fele illetve háromnegyede sémi filológiából doktorál. A pesti bölcsészkaron a német vagy a szláv névjellegű zsidók tehát túlnyomórészt a rabbiképző-intézet tagjai, tudományos érdeklődésüknek alapvetően ez szab irányt, az egyéb tudományos orientációk – ennél fogva – csak a magyar névjellegű zsidóknál válhattak tipikussá. *Az „asszimilációs hatás”, amiről korábban beszéltünk, a fővárosi bölcsészkar vonatkozásában tehát csak annyit tesz, hogy a névmagyarosításon átesett zsidó népességből nem fognak felbukkanni nagy számban hallgatók a sémi filológia területén.*

A reformátusok demonstratív távolmaradása a német nyelvi tanulmányoktól a Horthy-korszakban is szembeűnő. Felbukkant ugyanakkor egy másik protestáns csoport, az unitáriusoké, akik előszeretettel választják a német nyelv és irodalmat egyetemi főszakjukként (a nyolc humán szakon végzett unitárius közül heten szereztek diplomát németből).

A névjellegük alapján feltehetően nem-magyar gyökerű hallgatók szakválasztási stratégiája sem változik, még mindig erős a preferenciájuk a némettel kapcsolatban, de ez felekezetileg is meghatározott: *az egyéb névjellegűek csoportjában az izraelita, az evangélikus és az unitárius felekezetekből kerülnek ki nagyobb valószínűséggel német szakos diplomások.*

A két világháború között a németszakosok területi rekrutációjában fontos szerepet töltenek be a történelmi és az egyetemi városok (12. táblázat).

12. táblázat: A németszakosok, a teljes illetve a humán bölcsész népesség megoszlása a születési hely rangja szerint (1920–1945)

	Német szakos	Összes bölcsész	Humán bölcsész	Repr. érték (összes)	Repr. érték (humánbölcsész)
Kisközség	17,7	18,9	20,2	0,9	0,9
Járászékhely	1,3	1,4	1,4	0,9	0,9
Nagyközség	18,9	20,4	20,6	0,9	0,9
Kisváros*	19,7	19,3	19,8	1,0	1,0
Város**	4,6	3,9	4,1	1,2	1,1
Nagyváros***	7,0	6,9	6,6	1,0	1,0
Vidéki egyetemi város	6,5	5,6	5,3	1,1	1,2
Főváros	24,3	23,6	22,0	1,0	1,1
Mind	100,0	100,0	100,0		
N	1742	8627	5896		

Missing: 1,6% – akiknél a szakos megjelölés hiányzott + adathiány a születési helynél (település).

* Város már 1900-ban is, de 30 ezer főnél kevesebb lakossal.

** 30–40 ezer fős város 1900-ban.

*** 40 ezer főnél nagyobb város 1900-ban vagy 50 ezer főnél nagyobb város 1930-ban.

Történelmi városoknak azokat a településeket tekintjük, melyek 1900 előtt városi rangot nyertek el, s ezek többnyire azonosak az első gimnáziumokat, reáliskolákat állító iskolavárosokkal is. A németszak-választás egyik legfontosabb húzóerője a német szakos diploma viszonylag magas munkaerő-piaci értéke. Amennyiben a diplomás egy régió vagy megye kulturális központjában él, az oktatási intézmények mellett a tudomány vagy kultúra területén is több álláslehetőség kínálkozik a számára. A kapcsolat az iskolavárosok és a németszakosság között azonban ellenkező irányban is feltehető: az egyetemi és iskolavárosok műveltségi szükségleteit tekintve igényesebb s a világra nyitottabb hallgatói népességet irányítottak a bölcsészkarok felé, így közöttük értelemszerűen számosan jelenhettek meg a germanista képzésben is.

A születési hely régiói közül megint a Tisza–Maros köze ugrik ki, valamint az országhatáron kívül eső települések. Különösen az egykori Osztrák–Magyar Monarchia területén születetteknél valószínűsíthető, hogy német szakos diplomát szereznek. A külföldiek – nem a Monarchia területéről, hanem valamely más országból származók – aránya az egész bölcsésznépességhez képest német szakon kiemelkedő, a humánbölcsészekben belül azonban már kevésbé, ami logikusan két módon magyarázható: egyrészt azzal, hogy a külföldi hallgatók reáltárgyakat ritkán vettek fel a magyar egyetemeken, másrészt azzal, hogy a külföldieket a német mellett más humántárgyak is érdekelték – így kamatoztathatták idegen nyelvi tőkájüket. A diplomás adatbázis alapján mindkét állítás alátámasztható: az ötven külföldön született magyarországi bölcsészdiplomás közül negyvenhárman humán szakterületet választottak, és összesen huszonnégy különböző filológiai vagy társadalomtudományi diszciplínában szereztek bölcsészoklevelet.

13. táblázat: A németszakosok, a teljes illetve a humán bölcsész népesség megoszlása a születési hely régiója szerint (1920–1945)

	Német szakos	Összes bölcsész	Humán bölcsész	Repr. érték (összes)	Repr. érték (humánbölcsész)
Duna bal partja	5,6	6,7	6,5	0,8	0,9
Duna jobb partja	22,9	19,4	21,2	1,2	1,1
Duna-Tisza köze	14,7	16,6	16,1	0,9	0,9
Tisza jobb partja	7,3	8,8	9,0	0,8	0,8
Tisza bal partja	9,6	11,9	12,2	0,8	0,8
Tisza–Maros köze	7,4	4,8	4,8	1,5	1,5
Királyhágón túl	5,2	6,2	5,9	0,8	0,9
Fiume	0,5	0,4	0,4	1,2	1,4
Horvát-Szlavónia	0,5	0,3	0,3	1,5	1,4
Budapest	24,3	23,6	22,0	1,0	1,1
Monarchia	1,2	0,6	0,7	1,9	1,8
Külföld	0,8	0,6	0,7	1,3	1,1
Mind	100,0	100,0	100,0		
N	1747	8647	5910		

Missing: 1,3% – lásd fenn.

14. táblázat: A Horthy-korszakban végzett bölcsészek születési helyének egyes jellemzői (MEAN) az 1910-es népszámlálás alapján

	Magyar anyanyelvűek átlagos aránya	Német anyanyelvűek átlagos aránya	Római katolikusok átlagos aránya	Reformátusok átlagos aránya	Evangélikusok átlagos aránya	Zsidók átlagos aránya	Külföldiek átlagos aránya
Német-szakosok (N = 1702)	73,6	12,0	58,4	15,4	6,7	10,3	1,0
Humán-bölcsészek (N = 5804)	76,6	9,1	56,5	17,4	6,8	10,0	0,8
Bölcsészek (N = 8505)	76,6	8,9	56,5	17,2	6,8	10,3	0,8

Missing: 0,8%.

Végezetül: amennyiben összehasonlítjuk a bölcsészdiplomások születési helyéhez kapcsolódó 1910-es népszámlálási adatokat a dualizmus korára elkészített hasonló adattáblánkkal (14. és 7. táblázatok), egyértelműen látszik, hogy a németszakosság szempontjából a legfontosabb szociokulturális tényező a németnyelvűség, nem csak a névjellegben hordozott nemzetiségi marker, hanem mindenekelőtt a diplomás németnyelvű illetve multikulturális közege – bár ennek szerepe a Horthy-korszakban kevésbé jelentős, mint a dualizmus idején. 1919 után az evangélikus környezet már nem hat közvetlenül a németszak-választásra, ami az erdélyi és felvidéki evangélikus területek elcsatolása után nem túl meglepő. A zsidó lakosság hányada továbbra sem meghatározó – a német szakos oklevelet szerzett izraeliták többsége nem a saját felekezeti iskoláiban próbál érvényesülni. Reformátusokat kevésbé találunk e tudomány képviselőinek környezetében – egyike azon alapösszefüggéseknek, amelyeket nem érintenek az 1918–19 körüli területi, társadalmi és kulturális átalakulások.

BIRÓ ZSUZSANNA HANNA

IRODALOM

- BIRÓ ZSUZSANNA HANNA & NAGYPÉTER TIBOR (2012) *Bölcsészek és tanárok a 19–20. században*. Budapest, WJLF.
- FEKETE SZABOLCS (2012) *A pécsi egyetem bölcsészdiplomásainak rekrutációja, 1921–1940*. Budapest, WJLF.
- KARÁDY, VIKTOR (2012) *Ethnic and Denominational Inequalities and Conflicts in Elites and Elite Training in Modern Central-Europe*. In: *Inégalité et conflits ethniques et religieux dans les élites et leur formation en Europe Centrale moderne*. Budapest, WJLF.
- KARÁDY VIKTOR & NAGY PÉTER TIBOR (2012) *Iskolázás, értelmiség és tudomány a 19–20. századi Magyarországon*. Budapest, WJLF.
- KARÁDY VIKTOR (2012) *Allogén elitek a modern magyar nemzetállamban*. Történelmi-szociológiai tanulmányok. Budapest, WJLF.
- NAGY, PÉTER TIBOR (2008) The problem of the Confessional Recruitment of the Students at the Faculties of the Humanities and Science of the Transylvanian University. *Historical Social Research*, vol. 33. No 2.
- NAGY PÉTER TIBOR (2009) Történezdipomások a két világháború között. *Magyar Tudomány*, vol. 170. No. 2. pp. 143–152.